

УДК 811.161.2:398.91

Лагдан Світлана Петрівна
Дніпровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна
(Дніпро, Україна)

**ВІДОБРАЖЕННЯ ФУНКЦІЙ МОВИ В НАРОДНІЙ УЯВІ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК)**

Анотація. Об'єктом аналізу у статті є українські прислів'я та приказки, які акумулюють багатовіковий досвід з усіх сфер життя та діяльності народу, його матеріальної й духовної культури, у тому числі й щодо мови як явища. Народні уявлення про мову подано через характеристику її функцій – тих завдань, які мова виконує в суспільному вжитку. Наведено класифікацію функцій мови, кожен функцію проілюстровано зразками прислів'їв та приказок. Наголошено, що в них досить точно, а водночас яскраво й образно відображено суспільну роль мови.

Ключові слова: мова, функції мови, комунікація, прислів'я та приказки, паремійний фонд.

Lahdan Svitlana P.
Dnipro National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan
(Dnipro, Ukraine)

**REFLECTION OF THE FUNCTIONS OF LANGUAGE IN THE FOLK IMAGINATION
(ON THE MATERIAL OF PROVERBS AND SAYINGS)**

Abstract. The object of analysis in the article are Ukrainian proverbs and sayings that accumulate centuries of experience in all spheres of life and activity of the people, its material and spiritual culture, including language as a phenomenon. Folk ideas about language are presented through the characteristics of its functions – the tasks that language performs in public use. The classification of language functions is given; each function is illustrated with examples of proverbs and sayings. It is emphasized that they quite accurately, and at the same time vividly and figuratively reflect the social role of language.

Keywords: language, language functions, communication, proverbs and sayings, paremy fund.

Мова є багатоманітним і багатофункціональним явищем, невід'ємним атрибутом організації суспільного життя, засобом розвитку й індивідуалізації людини. З іншого боку, мова – один з атрибутів нації, що виокремлює її з-поміж інших та сприяє збереженню самотності. Національну основу будь-якої мови складає народна мова, утілена в неперевершених зразках фольклору. Звернення до них, їх використання та збереження є запорукою існування мови та культури загалом, виховання поваги до народу, його звичаїв, традицій, історичного минулого, а внаслідок, що найважливіше, – запорукою

існування мови в майбутньому. Тому «нині надзвичайної важливості набуває осмислення самобутньої основи національного характеру, де поєднуються традиції народного життя, його етичні й естетичні норми, духовний досвід нації, у якому закріплені ідеали прекрасного, що йдуть від фольклорних уявлень, історичного буття нації і природних реалій» [1, с. 62-63].

За визначенням Н. Шарманової, «найбільш яскраво представлено національний спосіб світосприйняття у паремійному фонді кожної мови [2, с. 94]. Тому власне паремії (прислів'я та приказки) стали об'єктом різнопланових досліджень багатьох науковців, зокрема вітчизняних: М. Пазяка, І. Голубовської, О. Дуденко, В. Жайворонка, В. Калашника, О. Лабашук, Н. Пасік, В. Пирогова, Ж. Колоїз, Н. Малюги, Н. Шарманової та багатьох інших. Попри значні концептуально-семантичні та структурні розвідки в зазначеній царині молододослідженим залишається питання народних уявлень про мову та мовлення, розуміння мови як суспільного явища, її значення та ставлення до неї.

Окреслене актуалізує мету нашої статті – виокремити й описати прислів'я та приказки, що відображають суспільне значення мови, зокрема її функції. Джерельну базу дібрано за словником прислів'їв та приказок, укладеним С. Мишаничем та М. Пазяком [3].

Дослідник і лексикограф М. Пазяк констатує, що «немає такої ділянки життя народу, його побуту, звичаїв, про які б не йшла мова у прислів'ях» [3, с. 7]. Прислів'я та приказки як лаконічні, виразні, глибоко змістовні вислови тих чи інших явищ дійсності постійно користувалися й користуються великою популярністю. Виникнувши на зорі зародження мови й культури, вони стали невід'ємною частиною народного побуту, його словесності, передавали наступним поколінням правила моралі, досвід минулого життя й набуті спостереження [4, с. 23]. До того ж мова зберігає лише ті усталені сполуки, які прямо або опосередковано співвідносяться з еталонами національної культури – як матеріальної, так і духовної [2, с. 139]. Тому природно, що в українському паремійному фонді узагальнено досвід сприйняття мови та репрезентовано її оцінні характеристики.

Функції мови – це її призначення, роль, завдання, які вона виконує в суспільному житті. Ю. Карпенко виокремлює такі функції: комунікативну, когнітивну, мислеоформлювальну, пізнавальну, експресивну, імпресивну, інформаційну, емоційну та естетичну [5].

Основною, визначальною є **комунікативна** функція мови, оскільки мова виникла з потреб комунікації, і вся її організація підпорядкована цим потребам [5, с. 777]. Природну потребу у спілкуванні особливо яскраво передає прислів'я: *Говорила сама в хаті, бо ні з ким було*. Бажання поговорити чи навіть виговоритися, що спричиняє неможливість змовчати, демонструють такі паремійні одиниці: *Говори, доню, виговоришся; Най говорить, коли його язик свербить; Балакай, слухачам вуха не болять; Балакай, пане Свириде, побачим, що з того вийде; Говори, говори, до чогось договоришся; Думала мовчати, та не мовчиться; Балакун, мов дірява бочка, нічого в собі не задержить; Про свято держав, а у будень сказав; Нікому не скажу, тільки кумі та в млині*.

Ціла низка прислів'їв та приказок акцентує на підвищеній потребі в комунікації, такий, що переважає над іншими, і в такому спілкуванні важливе саме спілкування, а не його зміст: *Говорила три дні, а все про злидні; Балакала покійниця до самої смерті та все*

казна-що (Говорила баба до самої смерті та все чорт знає що); Говорила покійниця, поки й пуп розв'язався; Набалакав – і в торбу не вбереш; Набалакав три міхи правди; Набалакала много, та нема нічого з того; Набалакала, наговорила, взяла мисницю, за медом пішла; Набесідувала, наговорила: дайте жолобчистого Данила; Він йому зуби заговорить; Говорила смілянська баба, а чорт вдарив у губу і перебив рахубу; Говорила баба, як літала жаба; Коли сам говорить, то й собаці не дасть слова мовити; Наговорив стільки, що і в шапку не збереш; Наговорив, що і на воловій шкурі все не списати; Наговорив сім бочок арештантів; Чи його хто переслухає, що люди говорять; Що люди говорять, те й виговорять.

Процес спілкування може протиставлятися виконанню роботи, у таких випадках його сприймають як відволікання від неї, легку справу порівняно з господарським заняттям чи взагалі безділля: *Говорити – не горох молотити; Як балакать, так його і в п'ять лантухів не вбереш, а як до діла, то й в торбинку зложити можна, ще й мотузкою перев'язати; Не так то він діє, як тим словом сіє; Говорить прямо, а робить криво; Легше говорити, ніж зробити; Не так він добре діє, як говорить; Не так хутко діється, як хутко говориться; Хто багато говорить, той мало творить; Легко казати, але зробити годі; Легко сказати, та важче зв'язати; Язиком вихати – не ціпом махати; Язиком він гори ворочає.*

Когнітивна функція слугує внутрішній репрезентації знань, які містяться в мозку людини, – збереженню, переробленню та використанню мовної інформації (ментальний лексикон) [5, с. 777]. Порівняно з комунікативною цю функцію передає значно менша кількість прислів'їв та приказок, наприклад: *Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш; Знай більше, а менше говори; Говори з другими поменше, а з собою побільше; Говори мало, слухай багато, а думай ще більше; Говорити було мало, та розуму не стало; Слово – не горобець, як вилетить, то вже його не спіймати; Говорив би, та слів нема, плакав би, та сліз нема; Не говори про страшне, а то присниться; Або розумне казати, або зовсім мовчати.*

Із комунікативною якнайтісніше пов'язана **мислеоформлювальна** функція, оскільки мовленнєвий акт невідривно супроводжує акт мисленнєвий. Мова, таким чином, виконує функцію оформлення думки [5, с. 777]. Як засвідчують прислів'я та приказки, народ однастайний у розумінні єдності між мовленням та мисленням: *Говорити і не думати – те саме, що стріляти і не цілити; П'ять раз подумай, а один раз говори; Що думаєш сказати, спершу обміркуй; Перше погадай, потім повідай; Вкусися перше за язик, поки що скажеш; Що на гадці, те й на язиці.*

Надзвичайно важливою для розвитку людства є **пізнавальна** функція мови. Мова служить дуже важливим інструментом пізнання. Не назване – не пізнане. Шукаючи назву для речі, людина її пізнає. Усе, що будь-коли пізнане людиною, закріплюється і зберігається у слові [5, с. 777]. Так, усе, що було пізнане людиною, вона втілила в лексемах-найменуваннях. На підтвердження цього в паремійному фонді української мови знаходимо такі одиниці: *Красная мова находит добрії слова; Слово до слова – зложиться мова. Пізнавальну функцію називають ще акумулятивною, що означає нагромадження в мові досвіду поколінь. У народній уяві таке розуміння мови відображено приказкою: Слово старше, ніж гроші. Проте не лише у слові акумульовано народні уявлення, а й у стійких виразах, якими є прислів'я та приказки: Народ скаже, як зав'яже; Поговорка – квітка, пословиця – ягідка; За приказки порве чорт прив'язки; Ні здумати, ні згадати, ні в*

приказці сказати; Зійди весь світ, та такого прислів'я не почувеш; З пословиці, як і з пісні, слова не викинеш; На пословицю нема ні суда, ні розправи; Пословиці ні обійти, ні обіхати; Пословиця вік не зломиться; Пословиця на вітер не мовиться.

Відповідно до компонентів акту спілкування – мовець (адресант), слухач (адресат) та інформаційний потік (канал зв'язку) – виділяють і такі функції мови, що підпорядковуються комунікативній, але не ототожнюються з нею. Це експресивна, імпресивна та інформаційна функції.

Експресивна функція передбачає вираження, відображення особистості в тексті, що створений цією особистістю. Йдеться, власне, не про мету, а про умову використання мови – умову, що проявляється навіть незалежно від волі мовця. Наявна ця функція завжди: говорячи про будь-що, людина мимохіть говорить і про себе [5, с. 778]. Досить точно й водночас образно, яскраво цю думку народ утілює в прислів'ях: *Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові; Пізнати з мови, якої хто голови.*

Імпресивна функція полягає в дії мовлення на адресата незалежно від того, як адресат її сприймає. Яскравий вияв такої функції – військові команди. Для виконання цієї функції мова має спеціальні засоби: звертання, наказовий спосіб дієслова тощо, які вживаються переважно для того, щоб домогтися від слухача бажаного для мовця результату [5, с. 778]. Цю функцію відображають такі прислів'я: *Коня керують уздами, а чоловіка – словами; Ліпше переконувати словами, як кулаками.*

Інформаційна функція мови (інші назви – репрезентативна, референтна, денотативна, номінативна) полягає в передаванні в процесі спілкування одне одному певної інформації про дійсність, у відображенні об'єктивної реальності [5, с. 778]. Не лише передавання інформації, яку в народі називають «вістями», але й швидкість її поширення втілено в таких пареміях: *Добрі вісті не лежать на місці; Погані вісті не сидять на місці.; Доходять до нас вісті, що хочать нам дати їсти; Приїхала баба з міста, привезла вістей триста; Сорока на хвості принесла вістку.*

Емоційна функція (інакше – емотивна чи виразова) слугує для вираження почуттів та оцінок, відображає тенденцію до урізноманітненого мовлення. Якщо для точної передачі інформації потрібна регулярність, однотипність мовних засобів, то для емоційного мовлення, навпаки, нерегулярність, різнотипність, розмаїтість їх [5, с. 778]. Розмаїтість мовлення народ закріпив у прислів'ях та приказках: *Інший торохтить, як гратвою строчить; Торохтить Солоха, як гіжка з горохом; Твоїми би устами та мед пить; Шукає на кінці язика; Віг красних слів язик не відсохне.*

Естетична (інакше – поетична) функція характеризує красу мови, передбачає задоволення естетичних смаків суспільства [5, с. 778]. Краса української мови та народні естетичні смаки відображено такими паремійними одиницями: *Красне слово – золотий ключ; Не пиво – диво, а слово; Ласкаве слово – що весняний день; Добре слово краще, ніж готові гроші; Добре слово варт завдатку; Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш; Хоч чоловік і вбогий, та слово в нього чисте; Щире слово, добре діло душу й серце обігріло.*

Викладене дає змогу констатувати, що мова є одним зі складників національної культури і водночас засобом творення та збереження інших її складників, відображених у слові. Мова репрезентує етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення, розкриває особливості національного менталітету, зокрема й у сприйнятті самої мови.

Народні паремії як соціальні коректори демонструють естетичне відчуття мови, здатність народу-творця в лаконічній, проте зручній, яскравій та образній формі передати свої світоглядні переконання, моральні принципи та поради наступним поколінням. Саму мову народ характеризує не лише як засіб спілкування, природну потребу, а й як суспільну цінність, що чинить безпосередній вплив на емоційний та психологічний стан мовця, як диво, що, безперечно, заслуговує на повагу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Українська пареміологія: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова; за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ «КНУ», 2014. – 349 с.
2. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика: навчальний посібник для студентів факультету української філології / за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг: НПП АСТЕРІКС, 2015. – 192 с.
3. Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. Мишанича та М. Пазяка. – К.: Дніпро, 1983. – 390 с.
4. Ковальська Н. А. Семантико-стилістичні функції паремій: теоретичний аспект // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 47. – С. 22-28.
5. Карпенко Ю. О. Функції мови // Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 777–778.